

УДК 331.25:338.124.4

О. В. Женчак

кафедра міжнародного економічного аналізу і фінансів ЛНУ ім. І. Франка

НАСЛІДКИ ПРОГРЕСУЮЧОГО СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНІ, ДЕМОГРАФІЧНІ І СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ

Проаналізовано проблему старіння населення та наслідки його впливу на економіку країни. Увагу зосереджено на основних факторах пенсійного забезпечення (економічні, демографічні, соціально-політичні) та на необхідності комплексного впровадження пенсійної реформи. За допомогою економетричного інструментарію визначено вплив моделі пенсійного забезпечення на фінансові та макроекономічні показники країн ЦСЄ та України, зокрема, доведено вплив підвищення пенсійного віку на динаміку ВВП на одну особу. **Ключові слова:** пенсійна реформа, пенсійне забезпечення, старіння населення, тест Грейнджера.

Останнім часом у науковій літературі дедалі частіше старіння населення характеризується як глобальна загроза майбутньому людства. За висновками деяких дослідників, розвиток цього процесу з часом може ініціювати кризу, яка охопить всю світову економіку. Через обмеженість матеріальних ресурсів суспільства, призначених для забезпечення свободи і незалежності громадян, така криза може стати серйозною загрозою демократії. Проблема старіння населення є загальнолюдською. У багатьох країнах становлення систем пенсійного забезпечення відбувалося нерівномірно і залежало від впливу багатьох факторів, визначальними серед яких слід вважати рівень економічного розвитку, демографічне та суспільно-політичне становище в країні. За умов старіння суспільства фінансування пенсійного забезпечення є складним завданням навіть для країн з високими доходами та з розвиненими фінансовими ринками, добре інтегрованих у світову економіку.

В економічній літературі проблемам, окресленим назвою цієї публікації, приділяється достатньо уваги. Основні теоретичні засади соціального захисту та пенсійного забезпечення в суспільстві висвітлені в працях М. Вінера, Н. Болотіної, Я. Ларіної, О. Макарової, С. Мочерного, С. Панчишина, В. Роїка, М. Савлука, В. Скуратівського, А. Соловйова, А. Якиміва. Вплив демографічних чинників на систему пенсійного забезпечення в Україні досліджують Е. Лібанова, М. Свенціцькі, І. Чапко, Л. Ткаченко. Враховуючи теоретичну та наукову значущість накопичених наукових здобутків, зазначимо, що недостатньо дослідженими залишаються питання пенсійного забезпечення та його вплив на три основні фактори: економічний, демографічний і соціально-політичний.

На підставі аналізу зарубіжного досвіду, позицій вітчизняних науковців та експертів, можна показати, як збільшення пенсійного віку впливає

на фінансову спроможність пенсійної системи та за допомогою економічного інструментарію визначити вплив збільшення пенсійного віку жінок і чоловіків на динаміку ВВП на одну особу в різних країнах світу.

Реформування пенсійного забезпечення — проблема, особливо актуальна для багатьох країн світу, незалежно від рівня економічного розвитку, що зумовлено старінням населення, зміною його вікової структури, ускладненням економічної ситуації. Прогресуюче старіння населення є причиною неминучого збільшення демографічного навантаження на працездатне населення, якщо ефективний вік виходу на пенсію залишається незмінним.

Одним з основних напрямів реформування є подовження віку виходу на пенсію. В Україні цей показник донедавна був одним з найнижчих: у Європі найнижчий пенсійний вік для жінок — 60 років, для чоловіків — 62 [2]. Чинна до жовтня 2011 р. межа пенсійного віку в Україні була встановлена ще у 30-х роках ХХ століття і жодного разу не переглядалася. У багатьох європейських країнах пенсійний вік вже нині сягає 65 років або досягнення цього порогу заплановане у середньостроковій перспективі (у ЄС 65-річна позначка вважається звичайним віком переходу від працездатного до пенсійного періоду життя). Загальною світовою тенденцією і необхідною попередньою умовою забезпечення принципів гендерної рівності у трудових і пенсійних правах є тенденція зрівняння пенсійного віку чоловіків і жінок. Зокрема, з 1989 по 2009 рік пенсійний вік був збільшений виключно для жінок в Бельгії (від 60 до 64), Італії (від 55 до 57), Португалії (від 62 до 65), Швейцарії (з 62 до 64). Те ж саме відбулося в африканських країнах: Буркіна-Фасо (від 55 до 56), Бурунді (від 55 до 60), Судані (від 55 до 60) [4]. А тепер — і в Україні (від 55 до 60).

На вітчизняну пенсійну систему негативно впливає низький рівень народжуваності — в Україні він один з найнижчих в Європі і світі. Зусилля держави щодо стимулювання дітонародження, зокрема, надання вагомої грошової допомоги при народженні дитини і ще більших сум — при народженні більше ніж однієї дитини дещо поліпшили ситуацію. Сукупний коефіцієнт народжуваності збільшився до 1,35 у 2007 році та до 1,46 у 2008 році, а в 2010 році становив 1,47. Але, як свідчить практика, ефект від грошових стимулів скоро перестане діяти і показники можуть сягнути значень, значно нижчих за ті, які необхідні для підтримки чисельності населення [1].

Міжнародні та національні експерти наголошують на тому, що комплексне підвищення пенсійного віку позитивно впливає на фінансову спроможність пенсійної системи, оскільки дає змогу одночасно зменшити видатки (зменшується кількість одержувачів пенсій або, принаймні, уповільнюються темпи зростання їх кількості) і збільшити доходи (подовжується тривалість трудового періоду, збільшується кількість зайнятого населення і платників внесків). Збільшення надходжень внесків за меншої кількості одержувачів дає можливість підвищити розміри пенсій сьогodнішнім пенсіонерам, а подовження тривалості страхового стажу означає розширення пенсійних можливостей майбутніх поколінь пенсіонерів [3].

Проаналізувавши висновки експертів, ми вирішили здійснити власне дослідження процесу підвищення пенсійного віку в країнах ЦСЄ. Для ви-

значення впливу збільшення пенсійного віку жінок і чоловіків на динаміку ВВП на одну особу в різних країнах світу (табл. 1) використано такий економетричний інструментарій, як тест Грейнджера (табл. 2).

Таблиця 1

**Динаміка ВВП на одну особу в країнах Європи з перехідною економікою,
дол. США**

Країна	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010, % до 1990
Албанія	638,9	1200,1	2666,1	2893,2	3377,2	4076,4	3772,6	3678,2	575,7
Білорусь	1704,7	1273,0	3090,4	3797,8	4666,6	6328,2	5182,6	5765,0	338,2
Болгарія	2377,4	1600,9	3733,3	4313,4	5498,0	6798,1	6403,1	6325,4	266,1
Естонія	3193,0	4144,4	10328,6	12359,0	15938,3	17541,3	14238,9	13939,4	436,6
Латвія	2788,4	3302,3	6973,2	8713,1	12638,1	14857,9	11475,7	10704,7	383,9
Литва	2841,2	3267,3	7604,0	8865,0	11584,2	14071,3	11033,6	10933,5	384,8
Молдова	972,1	354,0	831,2	950,6	1230,8	1696,0	1525,5	1630,7	167,8
Польща	1547,2	4454,1	7963,0	8958,0	11157,3	13885,6	11287,7	12270,6	793,1
Росія	3485,1	1775,1	5337,1	6946,9	9146,4	11700,2	8614,7	10439,6	299,5
Румунія	1650,3	1651,0	4572,0	5681,1	7856,5	9299,7	7500,3	7537,7	456,7
Сербія	—	809,3	3391,4	3942,6	5335,6	6647,0	5689,8	5365,5	—
Словаччина	2217,8	5326,1	11376,6	12808,8	15608,1	18211,6	16174,2	16386,3	738,9
Словенія	8699,2	9999,0	17871,6	19409,3	23445,0	27033,3	24101,3	23267,0	267,5
Угорщина	3186,4	4689,6	10924,4	11199,1	13713,2	15485,2	12847,3	13030,5	408,9
Україна	1569,7	635,7	1828,7	2303,0	3068,6	3898,9	2545,5	3006,9	191,6
Хорватія	5184,6	4856,0	10090,4	11228,6	13372,3	15767,1	14322,6	13754,4	265,3
Чехія	3365,8	5521,2	12167,9	13887,3	16858,2	20728,9	18136,8	18256,5	542,4

Джерело: власні розрахунки на основі бази даних ООН [195];
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

Цей тест дає можливість не лише встановити причинно-наслідкові зв'язки, а й визначити напрям причинності, що неможливо за допомогою, наприклад, регресійного аналізу. Ми хотіли не просто з'ясувати, чи існує зв'язок між збільшенням пенсійного віку та динамікою ВВП, а й довести, що саме збільшення пенсійного віку спричиняє цю динаміку ВВП.

Відповідна гіпотеза підтверджується високим рівнем ймовірності як у короткостроковій, так і середньостроковій перспективах. Причому аналогічним оцінкам впливу збільшення пенсійного віку для жінок на динаміку ВВП не вистачає статистичної значущості, що свідчить про надто слабкий економічний ефект такого заходу. Це можна пояснити наявністю численних соціальних чинників, а саме: жінки переважно більше часу приділяють побуту, вихованню дітей і зайняті на менш оплачуваних посадах тощо. З урахуванням викладеного рішення про збільшення пенсійного віку для жінок в Україні видається недостатньо обґрунтованим. Принаймні, це питання потребує більш глибоких оцінок.

Щоб визначити характер цієї зміни, ми використали панельний регресійний аналіз. Однак він не може показати напрям зв'язку (це дає можливість зробити тест Грейнджера). Для регресійного аналізу використовувались такі дані: пенсійний вік жінок і чоловіків у роках, ВВП на одну

особу в дол. США. Залежність динаміки ВВП від рівня пенсійного віку для чоловіків підтверджується результатами панельного регресійного аналізу (1). Із зростанням рівня пенсійного віку на 1 рік спостерігається зростання ВВП на 1 особу на 3,9 %. На показник ВВП, окрім пенсійного віку, впливають інші, не враховані в цій моделі, показники:

$$\text{gdp} = -5,902698 + 3,917801 \times \text{male} + 0,3258701 \times \text{female} \quad (1)$$

$$(-0,665690) (1,837174^{***}) (0,254175)$$

скор. $R^2 = 0,35$ DW = 2,23;

де male — пенсійний вік для чоловіків, років;

female — пенсійний вік для жінок, років;

gdp — ВВП на одну особу, дол. США.

Теоретично вектор впливу показника пенсійного віку для жінок має такий же напрям (позитивний), однак цьому показнику не вистачає статистичної значущості. На показник ВВП, окрім пенсійного віку, звісно, впливають інші, не враховані в даній моделі, фактори. Тому ми допускаємо, що може існувати статистична похибка і ВВП зростатиме не на 3,9 %, а на дещо інший відсоток.

Таблиця 2

Результати тесту Грейнджера для визначення впливу збільшення пенсійного віку для жінок і чоловіків на динаміку ВВП на одну особу у країнах ЦСЄ

Гіпотеза	Лаг	Рівень ймовірності	Відхилення чи прийняття гіпотези	Висновок
Збільшення пенсійного віку у чоловіків не впливає на зміну ВВП в розрахунку на одну особу	1 рік	0,05255	Відхиляємо гіпотезу	Збільшення пенсійного віку у чоловіків впливає на зміну ВВП в розрахунку на одну особу
	2 роки	0,01509	Відхиляємо гіпотезу	
	3 роки	0,04894	Відхиляємо гіпотезу	
	4 роки	0,07495	Відхиляємо гіпотезу	
	5 років	0,09393	Відхиляємо гіпотезу	
Збільшення пенсійного віку у жінок не впливає на зміну ВВП в розрахунку на одну особу	1 рік	0,62801	Приймаємо гіпотезу	Збільшення пенсійного віку у жінок не впливає на зміну ВВП в розрахунку на одну особу
	2 роки	0,32019	Приймаємо гіпотезу	
	3 роки	0,32242	Приймаємо гіпотезу	
	4 роки	0,46365	Приймаємо гіпотезу	
	5 років	0,53069	Приймаємо гіпотезу	

Джерело: власні розрахунки.

Однак ми стверджуємо, що вплив збільшення пенсійного віку на динаміку ВВП є позитивним, про це свідчить знак плюс (+) при коефіцієнтах male та female. Такий висновок є ключовим у нашому дослідженні, адже виявлено тенденцію. За допомогою тесту Грейнджера та регресійного аналізу нам вдалося виявити визначальну тенденцію, що лягає в основу пенсійних реформ у країнах ЦСЄ.

Збільшення пенсійного віку як складову економічної політики часто критикують через те, що людям похилого віку важко знайти роботу, а отже, ця категорія людей може кілька років, до досягнення пенсійного віку, залишатися не зайнятою й отримувати соціальні виплати у формі допомоги у зв'язку з безробіттям. Згідно з цією логікою зв'язку між політикою збільшення пенсійного віку та економічним зростанням країни нема.

Таблиця 3

Результати тесту Грейнджера для визначення впливу збільшення частки зайнятих осіб у віці 50 років і старше на динаміку ВВП на одну особу в країнах ЦСЄ

Країна	Гіпотеза	Рівень ймовірності	Відхилення чи прийняття гіпотези	Висновок про наявність впливу і його напрям
Чехія	CZECH_EMP не впливає на CZECH_GDP	0,05770	Відхиляємо гіпотезу	Вплив є. CZECH_EMP → CZECH_GDP
	CZECH_GDP не впливає на CZECH_EMP	0,64229	Приймаємо гіпотезу	Впливу нема.
Угорщина	HUNGARY_EMP не впливає на HUNGARY_GDP	0,03893	Відхиляємо гіпотезу	Вплив є. HUNGARY_EMP → HUNGARY_GDP
	HUNGARY_GDP не впливає на HUNGARY_EMP	0,25293	Приймаємо гіпотезу	Впливу нема.
Польща	POLAND_EMP не впливає на POLAND_GDP	0,00269	Відхиляємо гіпотезу	Вплив є. POLAND_EMP → POLAND_GDP
	POLAND_GDP не впливає на POLAND_EMP	0,04541	Відхиляємо гіпотезу	Вплив є. POLAND_GDP → POLAND_EMP
Словаччина	SLOVAK_EMP не впливає на SLOVAK_GDP	0,00627	Відхиляємо гіпотезу	Вплив є. SLOVAK_EMP → SLOVAK_GDP
	SLOVAK_GDP не впливає на SLOVAK_EMP	0,00038	Відхиляємо гіпотезу	Вплив є. SLOVAK_GDP → SLOVAK_EMP

Джерело: власні розрахунки.

Примітка: в таблиці використані такі умовні позначення:

CZECH_EMP — зайняті у віці 50 років і старше у Чехії, % відповідної вікової групи;
CZECH_GDP — ВВП на 1 особу в Чехії, євро;

HUNGARY_EMP — зайняті у віці 50 років і старше в Угорщині, % відповідної вікової групи;

HUNGARY_GDP — ВВП на 1 особу в Угорщині, євро;

POLAND_EMP — зайняті у віці 50 років і старше у Польщі, % відповідної вікової групи;

POLAND_GDP — ВВП на 1 особу в Польщі, євро;

SLOVAK_EMP — зайняті у віці 50 років і старше у Словаччині, % відповідної вікової групи;

SLOVAK_GDP — ВВП на 1 особу в Словаччині, євро.

Однак результати нашого дослідження показали, що в країнах ЦСЄ збільшення пенсійного віку супроводжувалось адекватною політикою регулювання ринку зайнятості. Кількість зайнятих у віці 50 років і більше з року в рік зростає. Крім того, спостерігається пряма залежність між збільшенням частки зайнятих людей похилого віку та динамікою ВВП на одну особу. Ця гіпотеза підтвердилася за допомогою тесту Грейнджера при аналізі відповідних статистичних показників Польщі, Чехії, Угорщини та Словаччини. (Були використані квартальні показники зайнятих у віці 50 років і старше, у відсотках до відповідної вікової групи, а також ВВП на одну особу у євро. Показники очищено від сезонності та прологарифмовано) (табл. 3).

Тепер проаналізуємо ситуацію в нашій державі. Оскільки в Україні рішення про зміну пенсійного віку на законодавчому рівні ухвалено лише нещодавно, для аналізу використаємо показники зайнятості населення у віці, старшому 50 років. Зауважимо, що у вітчизняній статистиці використовується інша класифікація населення за віком, ніж у міжнародній статистиці; в Україні виокремлюються такі групи: населення у віці 50–59 років та у віці 60–70 р. Отже, донедавна жінки пенсійного віку були в обох цих категоріях, а чоловіки — у категорії населення у віці 60–70 р. Використання тесту Грейнджера дало змогу оцінити вплив різних груп зайнятого населення на зміну ВВП на одну особу як показник економічного розвитку держави. Результати підтверджують (табл. 4), що на динаміку ВВП помітно впливає трудова активність населення у віці 50–59 років (рівень ймовірності — 0,01813). На перший погляд, такий висновок можна було б пояснити тим, що у групу населення у віці 50–59 років входять чоловіки, пенсійний вік яких і в попередні роки настав у шістдесят. Однак подальше тестування не виявило впливу на зміну ВВП у розрізі груп населення за статтю.

Водночас простежується значний вплив міського населення у віці 50–59 років (рівень ймовірності — 0,05641). На наш погляд, це пояснюється тим, що у містах попит на робочу силу більший. Уже багаторічний занепад сіл, посилений кризовими явищами в економіці як національного, так і міжнародного масштабів, зумовлює низький рівень зайнятості у сільській місцевості осіб, старших від пенсійного віку. Саме тому пенсійна реформа в Україні повинна бути підкріплена конструктивними рішеннями і заходами з прискорення соціально-економічного розвитку усіх територій держави, створення нових робочих місць і поліпшення якості життя населення передусім у сільській місцевості.

Пенсійна система України дотепер була класичною демографічною і фінансовою пірамідою, що, не витримавши натиску часу, почала руйнуватися. Звичайно, питання пенсійного забезпечення дуже складні і, як правило, в більшості країн над їх вирішенням працюють цілі наукові установи. Радикальних змін в Україні можна домогтися, з одного боку, враховуючи специфіку ситуації в країні, а з іншого — враховуючи еволюційність. По-перше, тому, що пенсійна система прямо залежить від реального соціально-економічного стану, а на цю ситуацію надзвичайно серйозно «тиснуть» і великий тіньовий сектор, і невисокий рівень реальних доходів, від чого залежать надходження до Пенсійного фонду. По-друге, не секрет, що де-

мографічна ситуація у нас надзвичайно складна, що теж суттєво впливає і на ефективність функціонування пенсійної системи, і на обсяги доходів Пенсійного фонду.

Таблиця 4

Результати тесту Грейнджера для визначення впливу зайнятості населення у віці, старшому 50 років, на динаміку ВВП на одну особу в Україні

Категорія населення		Наявність (+) чи відсутність (-) впливу категорії населення на зміну ВВП на одну особу	Рівень ймовірності
Населення загалом у віці:	50–59 р.	+	0,01813
	60–70 р.	—	0,60965
Жінки у віці:	50–59 р.	—	0,31822
	60–70 р.	—	0,41186
Чоловіки у віці:	50–59 р.	—	0,77736
	60–70 р.	—	0,63441
Міське населення у віці:	50–59 р.	+	0,05641
	60–70 р.	—	0,82801
Сільське населення у віці:	50–59 р.	—	0,67943
	60–70 р.	—	0,40983

Опосередковано пенсійна система впливає на всі три фактори (економічний, демографічний, соціально-політичний): її значний за обсягом потік фінансових ресурсів — більше третини державного бюджету — вимагає раціонального розподілу, що, своєю чергою, суттєво впливає на весь кругообіг продуктів, ресурсів і доходів в економіці. Крім того, не слід забувати про такий нематеріальний фактор, як мотивація економічно активного населення. Загальновідомо, що пенсійна система в її теперішньому стані не спроможна мотивувати до участі на рівні, необхідному для виконання всіх передбачених законом зобов'язань з фінансування виплат. А відсутність мотивацій негативно позначається на продуктивності праці в офіційному секторі економіки. Отже, пенсійна система та інші сфери економіки взаємно впливають один на одного, а тому й не можна вважати оптимальною таку стратегію, згідно з якою треба спочатку дочекатися економічного зростання, а потім починати реформування. Реформа пенсійної системи потрібна, в тому числі й для економічного зростання.

Список літератури

1. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html>
2. Лібанова Е. Створити механізми надійності / Е. Лібанова // Вісник Пенсійного фонду України. — 2009. — № 6. — С.18.
3. Пенсійна реформа: Виклик для України / Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. — 123–135 с.
4. Social Security Programs Throughout the World (SSPTW) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/>
5. The World Bank (Світовий Банк) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS>

О. В. Женчак

кафедра международного экономического анализа и финансов ЛНУ
им. И. Франко

**ПОСЛЕДСТВИЯ ПРОГРЕССИРУЮЩЕГО СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ
И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ
И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ**

Резюме

Проанализирована проблема старения населения и последствия его влияния на экономику страны. Внимание сосредоточено на основных факторах пенсионного обеспечения (экономические, демографические, социально-политические) и необходимость комплексного внедрения пенсионной реформы. С помощью эконометрического инструментария определено влияние модели пенсионного обеспечения на финансовые и макроэкономические показатели стран ЦВЕ и Украины, в частности, доказано влияние повышения пенсионного возраста на динамику ВВП на душу населения.

Ключевые слова: пенсионная реформа, пенсионное обеспечение, старение населения, тест Грейнджера.

O. Zhenchak

Department of International Economic Analysis and Finance LNU. Franko

**CONSEQUENCES THE PROGRESSIVE AGING OF THE POPULATION
AND ITS IMPACT ON ECONOMIC, DEMOGRAPHIC AND SOCIO-
POLITICAL FACTORS**

Summary

In the article the problem of population ageing and its influence on the country economy is analysed. Also, we pay attention on the three basic factors of the pension providing (economic, demographic, socio-political). Furthermore, the reformation of the existent pension system is the necessary step and ought to take place on complex principles. Besides that, the influence of retirement age increase on the dynamics of GDP per capita in the countries of CEE and Ukraine is carried out by the econometrics tool.

Key words: pension reform, pension providing, population ageing, test of Granger.